

УДК 341.17:342.7(4+7+8)

DOI 10.32755/sjlaw.2024.02.071

Рибкало М. М.,

кандидат наук з державного управління, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права,
конституційного права юридичного факультету,
Пенітенціарна академія України,
м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0002-9633-5811;

Олійник В. С.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права,
конституційного права юридичного факультету,
Пенітенціарна академія України,
м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0001-5546-9613

ІНСТИТУЦІЙНА ПОБУДОВА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ТА МІЖАМЕРИКАНСЬКОЇ СИСТЕМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

У статті проаналізовано інституційну складову європейської та американської систем захисту прав людини. Зазначено, що до європейських інститутів належать Європейський суд з прав людини, конвенційні органи, Комісар Ради Європи з прав людини та спеціалізовані органи Євросоюзу. Наголошено, що міжамериканська система із захисту прав людини має дворівневу побудову – це Міжамериканська комісія з прав людини та Міжамериканський суд з прав людини. У статті сформульовано загальні та відмінні риси, які стосуються інституційної побудови обох систем.

Ключові слова: *європейська система, міжамериканська система, інституційна система, міжнародні конвенції, права людини, захист прав людини, процедура захисту.*

Постановка проблеми. Питання захисту прав людини нині є одним з найбільш пріоритетних напрямів не лише національної політики держав, а й усієї міжнародної спільноти. На різних континентах і в різних регіонах вибудовується своя система правового захисту прав людини. Не залишилися осторонь від цього процесу Європейський та Американський континенти, де утворені й функціонують оригінальні системи захисту прав людини. Кожна з цих систем має певні спільні риси та

особливості, які останніми десятиліттями привернули увагу представників української юридичної науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Цій проблематиці присвячено широке коло публікацій. Левенець А. В. аналізував особливості міжамериканської системи, порівнював її з аналогічною європейською системою. Шуміло І. А. висвітлювала проблемні аспекти регіональних систем захисту прав людини, враховуючи європейську та американську, аргументувала пропозиції щодо їх розв'язання. Толкачова Н. Б. розглядала питання захисту прав та основних свобод людини, що здійснюється Європейським Союзом у контексті вимог Хартії основних прав Європейського Союзу. Біліченко В. В. звернув увагу на проблеми, пов'язані з механізмом захисту прав та свобод людини й громадянина в умовах глобалізації. Мартинюк Я. у своїх наукових надбаннях виділяв позитивні сторони європейської системи захисту прав людини та їх вплив на формування системи захисту прав людини в Україні. Загалом проведені дослідження сприяють формуванню уявлення про різні аспекти європейської та міжамериканської системи захисту прав людини, однак не дають вичерпних відповідей на питання, які постійно виникають у зв'язку з розвитком та вдосконаленням їх інституційної складової та процедурної практики.

Метою цієї статті є аналіз інституційної побудови європейської та міжамериканської систем захисту прав людини, виявлення схожих та відмінних рис у їх структурі та процедурі реалізації своїх функцій.

Виклад основного матеріалу. Європейська система захисту прав людини була започаткована внаслідок ухвалення Радою Європи (далі – РЄ) у 1950 році Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Європейська конвенція). Цим документом затверджено низку прав і свобод людини та утворено Європейську комісію з прав людини, яка стала першим інститутом щодо захисту прав людини на Європейському континенті. Після набрання чинності Протоколу № 11 до Європейської конвенції на зміну Європейській комісії з прав людини було утворено Європейський суд з прав людини (далі – Європейський суд).

Відповідно до ст. 33, 34 Європейської конвенції згаданий суд уповноважений розглядати міждержавні скарги (повідомлення), а також приймати від будь-якої особи, неурядової організації або групи осіб індивідуальні повідомлення (петиції). Європейський суд має право здійснювати тлумачення та застосування Європейської конвенції (Протоколів до неї), робити консультативні висновки на запит Комітету Міністрів РЄ [1].

Структурно Європейський суд складається із суддів, які можуть об'єднуватися в комітети (три судді), Палати (сім суддів) та Велику Палату (сімнадцять суддів). Така побудова підвищила ефективність процедури та строки розгляду звернень і петицій. Так, індивідуальні скарги можуть вирішуватися одноосібно суддею, який або вилучає її з реєстру справ, або передає на розгляд комітету Європейського суду [1]. На 1 грудня 2023 року Європейський суд виніс 33250 рішень, що засвідчує високий рівень довіри до нього населення країн-членів РЄ.

Європейський суд може приймати справу до розгляду лише після того, як були вичерпані всі відповідні внутрішні засоби країн-членів щодо захисту порушеного права. Він розглядає справу протягом шести місяців. Індивідуальні скарги не повинні бути анонімними і по суті аналогічними тим, які вже були розглянуті Європейським судом, або вже є предметом іншої процедури міжнародного розгляду і не містять нових фактів (ст. 35 Європейської конвенції). Рішення Європейського суду є остаточним. Відповідно до статті 44 Європейської конвенції остаточність рішення відбувається за умови, якщо сторони заявляють про намір не звертатися з клопотанням про передання справи на розгляд Великої Палати, або якщо минуло три місяці від дати винесення рішення, або якщо колегія Великої Палати відхиляє клопотання про передання справи на її розгляд [1].

До інститутів європейської системи слід віднести і такий конвенційний орган, як Європейський комітет з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (далі – Комітет). Він утворений згідно з Європейською конвенцією про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню. Основною формою роботи Комітету є

інспекції, які перевіряють поведження з особами, позбавленими волі, з метою їх захисту від катувань чи нелюдського або такого, що принижує їхню гідність, поведження чи покарання. Комітет не може проводити розслідування за індивідуальними петиціями, тому він вільний в оцінці інформації, що надходить від окремих осіб або груп, та у розв'язанні питання щодо вжиття заходів на підставі такої інформації [2].

Згідно з Резолюцією (99) 50 Комітету Міністрів Ради Європи щодо Комісара з прав людини Ради Європи, яка була ухвалена 1999 року, одним з інституційних елементів європейської системи є Комісар з прав людини. Він уповноважений звертатися до урядів країн-членів РЄ з питань, що входять до його компетенції, і надавати з цього приводу рекомендації, висновки й доповіді. Крім того, Комісар з прав людини здійснює просвітницьку та інформаційну функцію у сфері захисту прав людини та основоположних свобод [3].

Слід також привернути увагу до органів, які забезпечують реалізацію прав людини в Європейському Союзі. Ці питання врегульовуються Договором про заснування ЄС, Договором про функціонування ЄС та Хартією ЄС про основоположні права 2000 року. Справи, пов'язані з порушенням прав людини державами-членами ЄС, перебувають у полі зору Суду ЄС. У 2007 році було засновано Агентство ЄС з основних прав, яке є консультативним органом щодо сприяння реалізації загальноєвропейського принципу (цінності) поваги прав і свобод людини на території держав-членів ЄС. Крім того, через свої інститути ЄС забезпечує вирішення певного спектра питань, пов'язаних із захистом прав дітей, жінок, осіб з обмеженими можливостями, протидіє застосуванню тортур, дискримінації, расизму та ін. [4, с. 71; с. 76–77].

Отже, європейська система захисту прав людини складається з інститутів, що забезпечують судовий та позасудовий захист прав і свобод людини, здійснюють контрольні функції, надають просвітницьку та іншу допомогу як країнам-членам РЄ, так і окремим особам, права яких порушено.

Міжамериканська система захисту прав людини містить у собі комплекс норм про права людини та систему інститутів,

які забезпечують їх виконання на території Північної та Південної Америки. До нормативних правових актів належать насамперед Американська декларація прав і обов'язків людини та Американська конвенція з прав людини (далі – Американська конвенція). Відповідальними інститутами щодо дотримання прав людини є: Міжамериканська комісія з прав людини (далі – Міжамериканська комісія) та Міжамериканський суд з прав людини (далі – Міжамериканський суд) та деякі конвенційні органи.

Як і європейська, міжамериканська система охоплює судові та позасудові механізми її реалізації. Позасудова складова реалізується Міжамериканською комісією. Особливе місце в її роботі відводиться Інституту тематичних доповідачів, створеному 1990 року. Американська конвенція містить вимогу про те, що країни-учасниці повинні робити періодичні доповіді до Організації американських держав (далі – ОАД) про стан прав людини. Звіти доповідачів містять у собі положення стосовно конкретних сфер діяльності, які стосуються захисту прав людини. Крім того, Міжамериканська комісія реалізує превентивну функцію, сприяє загальному скороченню кількості порушень прав людини у регіоні та стимулює міжнародне співробітництво у сфері захисту прав людини. Міжамериканська комісія й сама готує щорічні звіти про стан прав людини в державах регіону, посилаючись на інформацію, отриману під час візитів, а також підготує тематичні звіти та звіти про власну активність. У цих звітах описується ситуація з правами людини в цілому по певній країні та про стан виконання рішень, ухвалених на підставі індивідуальних скарг про порушення прав людини. Міжамериканська комісія має право проводити власні розслідування та робити звернення до країн-членів ОАД з питань, що стосуються її повноважень. Своїми рішеннями та висновками Міжамериканська комісія стимулює національні інституції країн регіону, що сприяє зміцненню механізмів захисту прав людини. У випадку виникнення колізії під час вирішення спірного питання вона може передати справу на розгляд Міжамериканського суду.

Розгляд справ Міжамериканською комісією передбачає два типи процедур: міждержавні звернення та індивідуальні петиції. Процедура державних звернень вимагає від країн-членів

ОАД спеціальної заяви про визнання компетентності Міжамериканської комісії. На відміну від державних скарг, для розгляду індивідуальних петицій такої заяви не потрібно. Після отримання Міжамериканською комісією петиції або повідомлення про порушення будь-якого з прав вона діє таким чином: по-перше, має право просити інформацію від країни-члена ОАД про допущені порушення, зазначені в петиції (повідомленні); по-друге, після отримання інформації з'ясує наявність підстав для подання таких звернень; по-третє, може оголосити петицію чи повідомлення неприйнятними до розгляду; по-четверте, якщо розгляд не припинено, вона з відома сторін розглядає питання, викладене в петиції чи повідомленні, з метою перевірки фактів, а також має право просити відповідні держави подати необхідну для розгляду справи інформацію; по-шосте, може сприяти сторонам спору досягненню дружнього врегулювання [5].

Індивідуальні особи мають подавати скарги лише до Міжамериканської комісії. Практика діяльності цього органу підтверджує відсутність прозорої схеми для забезпечення розгляду петицій. У результаті заявники часто не знають, ні на якій стадії розгляду перебуває їхня скарга, ні процедурного статусу своїх вимог. Однак така ситуація не вплинула на легітимність процедури і, як показує практика, призвела до зростання кількості справ, що розглядаються щороку. Але таке зростання, на жаль, призвело до збільшення незавершених та відкладених справ, які потребують вирішення, в тому числі термінового. Загалом, за твердженням представників країн-членів ОАД, стан діяльності Міжамериканської комісії вважається задовільним.

Згідно з Американською конвенцією судовий захист прав людини реалізується Міжамериканським судом, який розпочав роботу 1979 року. Суд виконує такі функції: по-перше, розглядає справи, які передає йому Міжамериканська комісія або інша держава-учасниця АОД (юрисдикційна функція); по-друге, має право виносити консультативні рішення (консультативна функція), її унікальність полягає ще й у тому, що суд має можливість винесення консультативних висновків щодо тлумачення актів ОАД; по-третє, уповноважений за необхідності застосовувати тимчасові заходи (попереджувальна функція).

Показовим критерієм ефективності роботи Міжамериканського суду вважаються виконання його рішень державами-членами ОАД. Результативність цього процесу забезпечується моніторингом, який зазвичай починається не раніше ніж за кілька років після винесення рішення. Судовий моніторинг здійснюється шляхом проведення запиту до держав-членів ОАД про стан виконання судових рішень. Суд може отримувати подібну інформацію й від Міжамериканської комісії. У випадку невиконання рішення країнами-членами суд може підготувати рекомендації щодо його виконання або за необхідності провести моніторингові слухання. Якщо рішення й після цього не виконується, то Міжамериканський суд може передати це питання на розгляд Генеральної асамблеї Організації американських держав. Практика судового моніторингу показує, що навіть після реакції Генеральній асамблеї рішення може залишитися нереалізованим. Отже, в активі Міжамериканського суду немає повноважень, що можуть бути застосовані стосовно держав, які не виконують його рішення. Додатковою проблемою в цьому напрямі є й те, що на національному рівні також немає прийнятних механізмів, які б забезпечували виконання рішень Міжамериканського суду.

Що стосується процедури Міжамериканського суду, то право передачі справи до його розгляду мають лише держави-члени ОАД, їхні громадяни (групи громадян) через Міжамериканську комісію. Тобто суд приймає справу до провадження лише після розгляду її Міжамериканською комісією. Якщо Міжамериканський суд дійде висновку, що має місце порушення права або свободи, він уповноважений дати розпорядження щодо забезпечення потерпілій стороні можливості користуватися порушеним правом або свободою, а також видає розпорядження про усунення наслідків, пов'язаних з порушенням, та про виплату відповідної компенсації. Рішення Міжамериканського суду має бути мотивованим. Воно є остаточним і не підлягає оскарженню. За наявності розбіжностей щодо ухваленого рішення цей суд на прохання будь-якої зі сторін має право провадити його тлумачення. Відповідно до ст. 68 Американської конвенції держави-учасниці зобов'язані виконувати рішення суду [5].

У складі міжамериканської системи присутні й конвенційні органи. Одним з них є Міжамериканська комісія з попереджен-

ня насильства щодо жінок. Цей орган утворений на підставі Міжамериканської конвенції про попередження, покарання і викорінення насильства щодо жінок (1994 р). Основна форма роботи цього органу – отримання доповідей від держав-учасниць ОАД з питань захисту жінок від насильства.

Отже, можна погодитися з Бурмою С. К., який зазначив, що інституційна складова міжамериканської системи захисту прав людини має двоступеневий характер, а саме: Міжамериканська комісія з прав людини та Міжамериканський суд з прав людини; зважаючи на це, їй притаманна своя процедурна особливість щодо розгляду повідомлень, заяв, скарг [6, с. 169].

Висновки. Таким чином, викладене вище дозволяє сформулювати схожі та відмінні ознаки європейської та міжамериканської інституційної системи захисту прав людини. Серед загальних рис слід назвати: інститути обох систем, утворені на підставі регіональних актів, які стосуються захисту прав людини; системи охоплюють як судові, так і позасудові форми захисту прав людини; є інститути, орієнтовані на забезпечення захисту прав вразливих груп населення, особливо тих, хто стикається з дискримінацією, тортурами, приниженням людської гідності; звернення можуть надходити як від країн-членів, так і петиції (скарги) від окремих громадян (об'єднань громадян) щодо відновлення їх порушеного права; звернення від громадян мусять відповідати критеріям прийнятності, тобто мають бути вичерпані засоби правового захисту, передбачені національним законодавством; Міжамериканський суд та Європейський суд здійснюють схожі функції, а саме: юрисдикційну, консультативну, попереджувальну; рішення Європейського та Міжамериканського судів є обґрунтованими й остаточними; у європейській та міжамериканській системі діють конвенційні органи із захисту прав людини (Комітет проти катувань, Міжамериканська комісія з попередження насильства щодо жінок). Серед відмінностей доцільно озвучити такі: інститути міжамериканської системи здійснюють наглядові функції на підставі доповідей, що приймаються Міжамериканською комісією від країн-членів ОАД, у європейській системі такі доповіді є не обов'язковими; повідомлення або скарги подаються до Між-

американської комісії, а потім за необхідності передаються останньою до Міжамериканського суду, тобто кожна справа має доводитися двічі комісією та судом, європейська система передбачає процедуру, коли індивідуальні петиції подаються безпосередньо до Європейського суду; активність Міжамериканського суду, зважаючи на статистичні дані, відстає від показників Європейського суду, що значною мірою залежить від багатьох чинників, які уповільнюють демократичні процеси, особливо в Центральній та Південній Америці [4, с. 126]; в європейській системі передбачено інститут Комісара з прав людини, а в міжамериканській системі поки що такий інститут відсутній.

Список використаних джерел

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : міжнародний документ від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 08.04.2024).
2. Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню : міжнародний документ від 26.11.1987 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_068#Text (дата звернення: 08.04.2024).
3. Резолюція (99) 50 про Комісара з прав людини Ради Європи : міжнародний документ від 07.05.1999 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/MU99027?an=3> (дата звернення: 08.04.2024).
4. Шуміло І. А. Міжнародна система захисту прав людини : навчальний посібник. Київ : ФОП Голембовська О. О., 2018. 168 с.
5. Американська конвенція про права людини («Пакт Сан-Хосе») : міжнародний документ від 22.11.1969 р. URL: <https://www.gefworld.org.ru/docid/561292294.html> (дата звернення: 08.04.2024).
6. Бурма С. К. Дружнє врегулювання в практиці органів міжамериканської системи захисту прав людини. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2015. № 3. С. 168–175.

Rebkalo M.,

Ph.D. in Public Administration,
Associate Professor of the Department of State and Law Theory
and History, Constitutional Law, Faculty of Law,
Penitentiary Academy of Ukraine,
Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-9633-5811;

Oliinyk V.,

Ph.D. in Law, Associate Professor of the Department of State
and Law Theory and History, Constitutional Law, Faculty of Law,
Penitentiary Academy of Ukraine,
Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0000-0001-5546-9613

INSTITUTIONAL STRUCTURE OF THE EUROPEAN AND INTER-AMERICAN PROTECTION SYSTEM OF HUMAN RIGHTS: COMPARATIVE LEGAL ANALYSIS

Institutional accoding to normative framework adopted by international organizations established on the European and American continents. In addition, in Europe it is supplemented by the European Union Acts. Both systems have judicial and extrajudicial human rights protection mechanisms. The key judicial bodies are the European and Inter-American Courts for the Protection of Human Rights. Courts perform jurisdictional, advisory and preventive functions. They are authorized to decide both interstate complaints and individual petitions. An indicative criterion for the effectiveness of the work of the European and Inter-American Courts is the implementation of their decisions by the member states of the Council of Europe and the Organization of American States.

The extrajudicial mechanism for the protection of human rights is implemented by convention bodies that are present in both systems and ensure the protection of certain categories of persons (convicts, women, children), namely: the Commissioner for Human Rights (Europe) and the Inter-American Commission for the Protection of Human Rights (North and South America). The Agency for Fundamental Rights, which promotes the realization of human rights and freedoms (European Union), operates on the territory of Europe. The article states that the complaint review procedure has its own peculiarities. In Europe, the European Court of Human Rights is the main body for reviewing complaints. On the American continent, the complaints are first examined by the Inter-American Commission on Human Rights, and then the latter can refer them to the Inter-American Court of Human Rights, i.e. a two-level system of human rights protection is provided. On the basis of the given analysis of the theoretical material, conclusions were formulated, which set out the common and distinctive features inherent

in the institutional system of human rights protection in the member states of the Council of Europe and the Organization of American States.

Key words: *European system, American system, institutional system, international conventions, human rights, protection of human rights, protection procedure.*

References

1. Council of Europe (1950), *European Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms* : Convention, Council of Europe, Rome.
2. Council of Europe (1987), *European Convention for the Prevention of Torture or Inhuman or Degrading Treatment or Punishment* : Convention, Council of Europe, Strasbourg.
3. Council of Europe (1999), *Resolution (99) 50 on the Commissioner for Human Rights of the Council of Europe* : Resolution, Council of Europe, Budapest.
4. Shumilo, I. A. (2018) *International system of human rights protection* : FOP Golembovska O. O., Kyiv.
5. Organization of American States (1969), *American Convention on Human Rights* : Convention, Inter-American Conference on Human Rights, San Jose.
6. Burma, S. K. (2015), "Amicable settlement in the practice of bodies of the inter-American system of human rights protection", *Bulletin of the Southern Regional Center of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, No. 3, pp. 168–175.